

Albert Speer

Speer in Spandau

*De gevangenisdagboeken van
een nazi-kopstuk*

MEULENHOF

ISBN 978-90-290-9224-1
ISBN 978-94-023-1012-2 (e-book)
NUR 680

Oorspronkelijke titel: *Spandauer Tagebücher*
Vertaling: J. en A. Wilten
Omslagontwerp: Zeno, Amsterdam
Omslagbeeld: © Hollandse Hoogte, Everett Collection, Inc.
Zetwerk: ZetSpiegel, Best

© by Ullstein Buchverlage GmbH, Berlin
First published in 1975 by Propylaën Verlag
© 2017 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam
De eerste editie van de Nederlandse vertaling verscheen in 1976 bij uitgeverij
In den Toren, Baarn

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inleiding

In zijn gevangenisdagboek, dat loopt van zijn veroordeling in 1946 tot zijn vrijlating op 1 oktober 1966, klaagt Hitlers vertrouweling Albert Speer dat hij zo moeilijk loopt. Dat is natuurlijk zielig, maar de andere zes nazikopstukken met wie hij zijn straf uitzit in de oude citadel van de West-Berlijnse voorstad Spandau, klagen nog veel harder over hun gezondheid, uiteraard hopen om die reden te worden vrijgelaten. Het verschil met hen is dat Speer weet dat hij beter niet hardop kan klagen gezien de oorzaak van zijn malheur: zijn schoenen passen hem niet meer omdat hij de zolen heeft opgehoogd met stapels briefjes, volgekrabbeld met notities over zijn (gevangenis)leven.

Het was de oorlogsmisdadigers in Spandau verboden aantekeningen te maken. Als die werden gevonden, belandden ze onverbiddelijk in de kachel; daarom bewaarde Speer ze in zijn schoenen of in zijn onderbroek. Om de zoveel tijd gaf hij een partij briefjes mee aan een van de geallieerde soldaten die dienstdeden als cipier – doordat de bewaarders en de zeven gevangenen hun isolement deelden in de verder lege citadel, ging de verbroedering snel – en die clandestiene post belandde via een vriend van Speer bij zijn vrouw Margarete in Heidelberg. Terug kwam er nieuws uit de buitenwereld, plus vellen blanco papier en, vooral in later jaren, drank. Speer noteerde in zijn dagboek hoe dronken hij werd van de eerste twee slokjes cognac na jaren van gedwongen geheelonthouding. Maar vanaf 1954 klokte de Hennessy dagelijks zijn cel in, afgewisseld met Canadian Club Whisky.

Toch benadrukt Speer in zijn dagboeken dat het lege papier voor hem het belangrijkste was, want hij was vastbesloten zijn memoires te schrijven zodra hij weer vrij zou zijn. Hoewel hij in de gevangenis last had van neerslachtige buien, waarin hij niets schreef, bleef hij van plan zijn project af te maken. En uiteindelijk lukte het hem: in 1969, drie jaar nadat hij per auto met zijn vrouw voorgoed de poort van Spandau was uitgereden, verschenen zijn memoires, treffend getiteld *Erinnerungen* (*Herinneringen*). Het werd een miljoenenbestseller. De vraag is waardoor dat kwam.

Zelf moet Speer daar aanvankelijk zijn twijfels over hebben gehad. Meteen na zijn vrijlating gaf hij het Duitse weekblad *Der Spiegel* een interview, dat hij besloot met de verzekering dat het heel lang zou duren voordat de wereld weer iets van hem zou horen. Maar zes weken later stond hij alweer groot geportretteerd in het weekblad *Der Stern*. De mediabelangstelling voor zijn invrijheidstelling was dan

ook enorm geweest; op foto's van Speers eerste persconferentie zijn rijen microfoons te zien.

Het zal Speer in zijn overtuiging hebben gesterkt dat er op zijn memoires werd gewacht. Dat was ook zo, letterlijk. De uitgever Wolf Jobst Siedler, chef van de boekentak van het grote Axel Springer-uitgeefconcern, stond praktisch voor Speers deur te wapperen met een contract.

Speer kwam inderdaad als geroepen. Geleidelijk was de pas zestien jaar oude Bondsrepubliek Duitsland in het voorstadium gekomen van wat 'de verwerking van het nazi-verleden' is gaan heten. Daarbij hoorde een zelfs nu nog onlesbare dorst naar kennis over Adolf Hitler en zijn inner circle – kennis die er halverwege de jaren zestig nog nauwelijks was. Archiefonderzoek kwam net op gang, gezaghebbende ooggetuigen van toen waren schaars geworden.

Hitler en zijn minnares (en kortstondige echtgenote) Eva Braun hadden al in april 1945 zelfmoord gepleegd, net als zijn vertrouweling, propagandaminister Joseph Goebbels en diens vrouw Magda, die hun zes kinderen mee de dood in hadden genomen. Hitlers medestrijder van het eerste uur Hermann Göring had nog wel het oorlogsmisdadentribunaal in Neurenberg gehaald, maar had zichzelf vergiftigd voordat zijn doodvonnis zou worden uitgevoerd. Wél leefde Hitlers plaatsvervanger Rudolf Hess nog – het tribunaal had hem tot levenslang veroordeeld – maar Hess was al sinds 1941 in hechtenis, nadat hij om mistige redenen ineens naar Engeland was gevlogen. Sindsdien had hij in de gevangenis gezeten, eerst in Groot-Brittannië en sinds 1946 in Spandau.

Speer daarentegen had al vanaf het begin van de jaren dertig bijna dagelijks in Hitlers gezelschap vertoefd, zowel in Berlijn als op diens buitenverblijf op de Obersalzberg in Beieren. In 1938 was hij zelfs met zijn gezin naar een nieuw huis op de Obersalzberg verhuisd zodat het contact nog hechter kon worden.

Als jong architect was Speer verantwoordelijk geweest voor het ontwerp van de 'kastelen van licht', waarmee nazi-manifestaties opgeluisterd werden. Het had tussen hem en Hitler geklikt. Toen Hitler eenmaal tot *Führer und Reichskanzler* was uitgeroepen, ging hij Speer geleidelijk aan betrekken bij zijn eigen plannen om Berlijn om te bouwen tot de toekomstige 'hoofdstad van de wereld'. Hitler was zichzelf inmiddels ook gaan zien als een geniale, maar wegens drukke werkzaamheden verhinderde bouwmeester. Speer moest de architectonische en stedenbouwkundig de visioenen van zijn meester gaan doorrekenen en in tekeningen en maquettes gieten. Dat deed hij zo kundig, voortvarend en vooral dienstbaar, dat Hitler hem naar Speers eigen zeggen een schitterende toekomst had voorspeld als dé bouwmeester van het Duitse wereldrijk – minder stond er volgens Hitler niet op het spel.

Het uitbreken van de door Hitler uitgelokte Tweede Wereldoorlog gaf Speers carrière een onverwachte wending. In 1942 had Hitler hem plotseling benoemd tot minister van Bewapening, als opvolger van het bij een vliegongeval omgekomen

organisatorisch genie Fritz Todt. Nog jaren droeg Speer de armband van de naar Todt genoemde bouworganisatie, maar in werkelijkheid had hij al snel de prestaties van zijn illustere voorganger verre overtroffen. Hij had de productie van wapens en munitie tot onvoorstelbare hoogte opgevoerd, nieuwe ‘wonderwapens’ als de v2-raket en de eerste straaljager ter wereld laten ontwikkelen, en de *Atlantikwall* langs de kust van West-Europa laten bouwen, een orgie in beton. Experts hebben berekend dat zonder Speer de oorlog al één tot twee jaar eerder zou zijn uitgemond in een Duitse nederlaag.

Speers ijver en logistieke inzichten zijn in essentie de reden waardoor hij na de oorlog in Spandau belandde en het hem toegezegde wereldrijk twintig jaar lang bestond uit een cel van ruim twintig vierkante meter. Hij zou de doodstraf hebben gekregen als de levens waren meegewogen van de duizenden dwangarbeiders die omkwamen in de fabrieken waar in opdracht van Speer en onder omstandigheden die volgens ooggetuigen leken op Dantes hel moest worden gewerkt. Maar ten tijde van het tribunaal in Neurenberg waren nog niet alle verschrikkingen van het nazi-regime bekend, en bovendien had Speer voor het tribunaal veel van zijn verantwoordelijkheid weten af te wentelen op de hoogste baas van de dwangarbeiders, Fritz Sauckel, die dan ook ter dood werd gebracht. In een vlaag van zelfinzicht schrijft Speer in zijn dagboeken dat als het tribunaal jaren later was gehouden, hij vast een zwaardere straf zou hebben gekregen.

Speers *Spandauer Tagebücher* zijn in 1975 verschenen, zes jaar na zijn memoires, die in 1969 uitkwamen. Zelf schreef hij ter verklaring van die onderbreking dat de jaren in Spandau hem emotioneel zó hadden aangegrepen dat hij zich er lang niet toe had kunnen brengen zich in zijn dagboekkrabbels uit die tijd te verdiepen. Maar we kunnen de gevoelsmens Speer hier niet op zijn woord geloven. Een paar jaar geleden vond de historicus Magnus Brechtken in een archief het oorspronkelijke contract tussen Speer en uitgever Siedler uit 1966 terug, en daarin bleek al te zijn vastgelegd dat de dagboeken als een apart deel zouden verschijnen. De reden daarvoor was puur commercieel: Siedler voorvoelde het succes van de memoires en wilde al zijn kruit niet in één keer verschieten. De kip met de gouden eieren moest nog een keer leggen. Dat Speer daar van harte aan meewerkte, valt te begrijpen, want financieel stond er ook voor hem veel op het spel. Maar enige achterdocht ten opzichte van het waarheidsgehalte van zijn teksten is daarom wel op zijn plaats.

Voor het samenstellen van zijn dagboeken volgde Speer hetzelfde procedé als bij zijn memoires. Hij ordende zijn krabbels, en besprak het materiaal met zijn uitgever Siedler, die voor redactionele ondersteuning de historisch geïnteresseerde journalist Joachim Fest had aangetrokken. Gedrieën bespraken ze Speers eerste versie, waarbij Fest en Siedler suggesties deden om de tekst alsnog aan te vullen op plaatsen waar ze Speers eerste versie te mager vonden.

Voor memoires hoeft dat geen probleem op te leveren omdat die per definitie bestaan uit herinneringen. Of die herinneringen iemand nú te binnen schieten, of

vorige week, of al jaren geleden, maakt in principe niet uit; verleden is verleden. Maar voor dagboeken geldt: hoe oud ze ook zijn, ze bestaan in principe uit heet van de naald genoteerde, verse herinneringen. Als passages in Speers dagboeken bespiegelingen over Adolf Hitler betreffen, is het voor de lezer van belang te weten of deze, die op bijvoorbeeld 1951 zijn gedateerd, inderdaad in dat jaar zijn geschreven, of dat ze in werkelijkheid in 1971 zijn genoteerd, twintig jaar later. Zijn dat dan herinneringskruimels die Speer eerst had laten liggen en later op verzoek van Fest en Siedler uit zijn geheugen heeft opgedolven, of heeft hij op hun verzoek de dikke duim geraadpleegd?

In het geval van de *Spandauer Tagebücher* is niet meer na te gaan welke passages in later jaren bij de oorspronkelijke teksten zijn ingevoegd. De meeste lezers zijn er waarschijnlijk niet over gevallen omdat ze niet in de gaten hadden dat dit probleem kon opduiken, en mogelijk ook omdat ze niet als historische fijnproevers de tekst opsloegen, maar vooral een interessant boek wilden lezen.

Gelukkig kunnen we ervan uitgaan dat het grootste deel van de dagboeken wél correct is gedateerd. Dat gaat om alle passages die zich afspelen in de gevangenis gedurende Speers straf tijd. Ze laten zich lezen als een klassiek toneelstuk, met een eenheid van tijd (1946-1966) en plaats (de citadel), met hoofd- en bijrolspelers. In de hoofdrollen uiteraard Speer en zijn zes medegevangenen, namelijk de al genoemde Rudolf Hess, de admirals b.d. Erich Raeder en Karl Dönitz, voormalig minister van Buitenlandse Zaken Konstantin von Neurath, voormalig *Reichsjugendführer* Baldur von Schirach en oud-minister van Economische Zaken Walther Funk.

Ze kennen elkaar al lang, maar ze kennen elkaar niet allemaal even goed. En ze haten elkaar, maar ze haten elkaar niet allemaal tegelijk, en ook niet even fel. Allianties en vetes wisselen elkaar af, en dat onder de neus van de bijrolspelers, de cipiers, met wie de gevangenen ook weer een telkens veranderende verstandhouding hebben. Wat mij opviel, is dat de gevangenen elkaar niet *duzen* (tutoyeren). Voor elkaar blijven ze 'Herr Speer' of 'Herr Schirach', ook al zitten ze jarenlang op elkaars lip en zijn ze voor gezelschap elke dag op elkaar aangewezen. Er ontstaat geen amicaliteit.

Het is een symbolische, maar krachtige bevestiging van de stelling die de al genoemde historicus Brechtken poneert in zijn recent verschenen biografie *Albert Speer. Eine deutsche Karriere*, namelijk dat het onzin is nazi's te zien als vreemde, niet bij de Duitse cultuur passende wezens. Het is een opvatting waarin volgens Brechtken veel Duitsers zijn gaan geloven omdat het een passabele verklaring zou kunnen zijn voor het onmiskenbare feit dat nazi-Duitsland heeft bestaan. In deze versie van de geschiedenis is Duitsland altijd bewoond geweest door een keurig volk, dat helaas werd overweldigd door buitenaards leven.

En in deze gedachtegang wordt Speer gezien als een 'goede Duitser', iemand die moest pacteren met de nationaalsocialisten, maar niet bij hen hoorde. Speer schrijft over zichzelf en zijn medegevangenen in Spandau: 'Ik ben anders dan zij.'

De enige met wie hij affiniteit zegt te voelen, is de hoogbejaarde Von Neurath, wiens adellijke afkomst en deftige manieren fel contrasteren met het vulgaire nationaalsocialisme. Net als Von Neurath presenteerde Speer zich na de oorlog als de met zijn werk gepreoccupeerde buitenstaander, die door een ongelukkige samenloop van omstandigheden in een topfunctie belandde bij de schurkenstaat van de nazi's.

Speer ramt zich in zijn dagboeken niet nadrukkelijk op de borst, maar er staan subtiliteiten in die een tweede betekenis suggereren. Hij drijft – terecht – de spot met Hess en Dönitz, die allebei op enig moment door Hitler waren aangewezen als plaatsvervanger en opvolger. Speer betrapt Hess erop dat die in alle ernst bezig is – voor het geval hij tot staatshoofd wordt benoemd – potentiële kandidaten voor een ministerschap te selecteren. Dönitz blijkt zichzelf nog altijd te beschouwen als het laatste legitieme staatshoofd van Duitsland en rekt op een benoeming als bondspresident. Maar dit brengt hem vervolgens in conflict met Raeder, die meent oudere rechten te hebben en hoger in rang te zijn dan Dönitz, schrijft Speer. Duidelijk is dat de admirals van democratie geen kaas hebben gegeten en zichzelf volstrekt belachelijk maken. De tweede, impliciete betekenis van Speers boodschap is: moreel ben ik beter dan zij.

Of neem de talloze passages die Speer in zijn dagboeken besteedt aan zijn werk in de gevangenis. Oppervlakkig gezien betekent het: ik ben nuttig en gezond bezig en ik maak er het beste van. De tweede betekenis kan zijn: ik ben aibaar en lief.

Brechtken komt nog met een saillant voorbeeld uit de dagboeken. In een zelfverwijtende bui beticht Speer zichzelf ervan een slappe allemansvriend te zijn geweest. Hij was loyaal aan de nazi's, maar toch óók aan de dwangarbeiders die voor hem werkten, schrijft hij. Bij oppervlakkige lezing ziet dit er goed uit: een rouwmoedige zondaar durft zelfkritiek te uiten. Bij tweede lezing wordt het zelfs nog beter: de zondaar uit zelfkritiek hoewel hem eigenlijk niets te verwijten valt, want hij was solidair met de dwangarbeiders. Zolang niemand erover begint waaruit zijn solidariteit met de dwangarbeiders nu exact heeft bestaan, is de operatie 'blazen reinigen' geslaagd.

Waarover Speer in zijn dagboeken juist niet schrijft, is al even veelzeggend. Over zijn vrouw Margarete bijvoorbeeld, over wie hij niets persoonlijks te melden heeft, noch over hun huwelijk. Of over de tienduizenden Berlijnse Joden – ja, toen valling speciaal Joden – die hij uit hun huis liet zetten in wijken waarvan hij de grond nodig had voor het scheppen van de wereldhoofdstad. Raakte het hem niet of besloot hij erover te zwijgen om zijn imago niet te beschadigen?

Dat laatste zal wel de waarheid zijn. Uit Speers memoires is een passage bekend die hij later heeft toegevoegd, nadat Fest en Siedler daarop hadden aangedrongen. Dat betrof een andere Joodse tragedie, de *Reichskristallnacht* van 9 november 1938, waarin van ontelbare Joodse huizen, winkels, scholen en synagoges in heel Duits-

land de ruiten werden ingegooid, panden in brand gestoken, bewoners gemolesteerd en in een aantal gevallen zelfs vermoord. Toen Fest en Siedler hem op zijn zwijgen daarover aanspraken, beweerde Speer van de hele Kristallnacht niets te hebben gemerkt. Na de discussie met 'zijn' redactie laste Speer alsnog een aantal plichtmatige alinea's in. Elegant was de oplossing niet, maar de lezers en recensenten viel het niet op.

In het geval van de ontruiming in Berlijn lag de situatie moeilijker omdat het niet om memoires gaat, maar om dagboeken. In een dagboek had Speer onmogelijk over de ontruiming kunnen schrijven zonder zijn eigen betrokkenheid te noemen. Dat zou hebben kunnen opvallen. En verzin maar eens een aanvaardbare reden voor het dakloos maken van duizenden gezinnen. Eenvoudiger was het om het hele drama te verzwijgen. En het werkte: niemand is erover gevallen.

Maar ook zijn er gebeurtenissen die, raadselachtig genoeg, niet in de dagboeken worden genoemd. Een voorbeeld daarvan is het begin van de bouw van de Berlijnse Muur, op 13 augustus 1961. In de citadel van Spandau mochten de gevangenen inmiddels elke dag vier kranten lezen, één uit elk van de vier sectoren waarin de voormalige hoofdstad van het Duitse Rijk was ingedeeld, dus het nieuws was bekend. Bovendien was het in de hele westerse wereld het gesprek van de dag omdat niemand kon voorspellen wat de hermetische afsluiting van Oost-Berlijn voor gevolgen zou kunnen hebben voor het Westen.

Toch duurt het nog dagen voordat Speer er in de dagboeken over begint, en dan nog alleen over twisten tussen de Russische en de westerse bewakers in Spandau. En dat terwijl de Koude Oorlog in Berlijn onmiddellijk oplaaide, zelfs tot het stadium dat Amerikaanse en Russische tanks met draaiende motor bij het befaamde Checkpoint Charlie tegenover elkaar stonden, wat, althans theoretisch, consequenties voor Speer c.s. had kunnen hebben. De wereldvrede hing aan een zijden draad, herinner ik mij het gevoel in die dagen. Daarom is het zwijgen van Speer zo intrigerend.

Veel van wat in de dagboeken staat – of juist niet – heeft een verborgen bedoeling. Waar Speer in zijn dagboekantekeningen wél bij stilstaat, omdat het hem, heel begrijpelijk, dwarszit, is dat er van zijn werk als architect vrijwel niets meer overeind staat. Ja, het Olympiastadion in Berlijn, maar de enige daar gehouden Olympische Spelen dateren inmiddels van alweer tachtig jaar geleden. De fameuze 'kathedraal van licht' waarmee Speers doorbraak begon, verdween toen de zoeklichten het luchtafweergeschut moesten gaan gidsen. Zijn gebouwen werden afgebroken en/of kapotgebombardeerd. Volgens Speer bestond er van het meubilair dat hij had ontworpen voor de nieuwe, in de oorlog verwoeste Rijkskanselarij nog één stoel en een rijtje lampen. Zelig.

Het eerste jaar

Een Amerikaanse soldaat met witte helm en draagriemstel leidde me door de keldergangen naar een kleine lift. We gingen samen naar boven. Na een paar stappen werd er een deur geopend en even later stond ik op een kleine verhoging in de Neurenbergse rechtszaal. Een bewaker reikte me een koptelefoon aan. Ik zette hem wat versuft haastig op. Daarna hoorde ik de door de microfoon onpersoonlijk en merkwaardig abstract klinkende stem van de rechter zeggen: 'Albert Speer, veroordeeld tot twintig jaar gevangenisstraf.' Ik voelde de blikken van de acht rechters achter de tafel, van de aanklager, van de verdediger, van de journalisten en van de toeschouwers. Wat ik waarnam waren echter alleen de wijd open-gesperde geschrokken ogen van mijn advocaat, dr. Hans Flächsner. Misschien stond mijn hart een ogenblik stil. Nauwelijks bewust en zonder het te willen maakte ik zwijgend een buiging in de richting van de rechters. Door onbekende zwak verlichte keldergangen werd ik naar mijn cel gebracht. De soldaat, aan wie ik met een handboei was vastgeketend, zei geen woord.

Kort daarna gaf een Amerikaanse luitenant me kortaf bevel mijn beddengoed, tafel en weinige bezittingen naar een nieuwe cel op de bovenste verdieping te brengen. Op de smalle ijzeren wenteltrap kwam ik Hess tegen op het moment dat hij zijn tafel optilde. 'Hoeveel hebt u gekregen, meneer Hess?' Hij keek me afwezig aan. 'Weet ik niet, waarschijnlijk de doodstraf. Ik heb niet geluisterd.'

Op de bovenverdieping bevinden zich zeven veroordeelden, gescheiden van de elf anderen, die op de benedenverdieping zijn achtergebleven. Nog maar een paar uur geleden, na het laatste middagmaal, wisten we niet of het na zoveel jaren van gemeenschappelijke heerschappij, gedeelde triomfen en wederzijdse afkeer de laatste keer was dat we elkaar zagen. We hadden schijnbaar eindeloos lang afwezig voor ons uit zitten staren en erop gewacht dat we gezamenlijk naar de rechtszaal zouden worden gebracht voor de uitspraak. We werden echter één voor één opgeroepen en in de volgorde waarin we tijdens het proces hadden gezeten, door een bewaker weggevoerd. Eerst Göring, daarna Ribbentrop en Keitel. Ze

kwamen niet weer terug. Zo liep de kelder langzaam leeg. Ik was de voorlaatste. Na mij bleef alleen Constantin von Neurath over, tot 1938 Hitlers minister van Buitenlandse Zaken. Ik weet nog steeds niet waartoe de anderen veroordeeld zijn. Het schijnt dat alleen wij zevenen, die naar de bovenste verdieping zijn verplaatst, het er levend hebben afgebracht.

De gevangenispsycholoog, dr. Gilbert, brengt ons in onze cellen een bezoek. Het is zoals ik al vermoedde: zij die beneden zijn opgesloten zijn allemaal ter dood veroordeeld. Van ons zevenen hebben de minister van Economische Zaken Walter Funk, admiraal Erich Raeder en Hitlers plaatsvervanger Rudolf Hess, levenslang gekregen, Baldur von Schirach, de Reichsjugendführer, en ik ieder twintig jaar, Constantin von Neurath, aanvankelijk minister van Buitenlandse Zaken en daarna op een zijspoor gezet als gouverneur van Bohemen en Moravië, vijftien en admiraal Karl Dönitz tien jaar. Gilbert, die er altijd op uit is zijn psychologische kennis te vergroten, wil weten hoe ik tegenover de gerechtelijke uitspraak sta. 'Twintig jaar! Ze hadden mij, zoals de zaken staan, geen lichtere straf kunnen geven. Ik kan niet klagen. Dat wil ik ook niet.'

Onze Duitse gevangenisarts, dr. Pflücker, vroeger arts in Wildungen, komt op bezoek. Gedurende de trieste maanden van het proces heeft hij ons allemaal met zijn bemoedigende woorden geholpen. Hij heeft overigens geen geneesmiddel voor mijn bijna ondraaglijke hartkloppingen, hij geeft mij alleen maar wat aspirine. Om mij af te leiden, vertelt hij dat Schacht, Papen en Fritzsche, die zijn vrijgesproken, een paar uur geleden de gevangenis wilden verlaten, maar dat zij weer terugkwamen omdat voor de hoofdingang een verontwaardigde menigte op hen stond te wachten. In de algemene radeloosheid hadden de Amerikanen hen aangeboden hun toevlucht te nemen tot de gevangenis. Zij bevonden zich nu op de bovenste verdieping, hun celdeuren stonden echter open. Zij hadden na het gemeenschappelijke middagmaal in de kelder van het Neurenbergse Paleis van Justitie afscheid genomen om hun koffers te pakken. Schacht gaf niemand van ons een hand, Papen alleen de militairen Keitel, Jodl, Raeder en Dönitz, terwijl Fritzsche iedereen ontroerd het beste had gewenst.

Bij het afscheid kom ik even in opstand tegen mijn lot. Had ik eigenlijk geen lichtere straf verdiend als Schacht en Papen vrijkomen? Ik heb zojuist nog tegenover Gilbert het tegenovergestelde beweerd. Ik benijd hen! Leugens, draaijerijen en oneerlijke verklaringen zijn dus toch lonend geweest.

2 oktober 1946

Vannacht heb ik de rekening opgemaakt. Ik was zesentwintig, toen ik Hitler, die mij voordien absoluut niet geïnteresseerd had, voor het eerst

hoorde spreken; ik was dertig toen hij mij een hele wereld aan de voeten legde. Ik heb hem niet in het zadel geholpen, heb zijn herbewapening niet voor hem gefinancierd. Mijn dromen betroffen altijd alleen de bouwwerken, ik wilde geen macht, maar een tweede Schinkel worden. Waarom heb ik eigenlijk zo hardnekkig volgehouden dat ik schuldig was? Vaak denk ik, dat het ijdelheid en opschepperij geweest kunnen zijn. Natuurlijk weet ik zelf dat ik schuldig ben. Maar had ik daarvan voor de rechtbank zo'n ophef moeten maken? Met plooibaarheid en sluwheid breng je het er beter af in deze wereld. Anderzijds: kan ik mij de geslepenheid van Papen tot voorbeeld stellen? Hoezeer ik hem ook benijd, ik veracht hem echter ook. Maar ik was veertig jaar toen ik gearresteerd werd. Ik zal eenenzestig zijn als ik de gevangenis achter mij laat.

3 oktober 1946

Een sombere dag. Ik reken uit: Van zeventuizenddriehonderd dagen en vijf schrikkeldagen zijn er negen voorbij. Als het voorarrest en de duur van het proces meegerekend worden, zouden het vierhonderdvierennegentig dagen minder zijn. Het is alsof ik nu een onafzienbaar lange donkere tunnel binnenga.

4 oktober 1946

Onze cellen zijn sinds de uitspraak weer afgesloten, we hebben geen mogelijkheid meer om met elkaar te spreken, of ons op de binnenplaats van de gevangenis te ontspannen. De eenzaamheid wordt ondraaglijk. Geen van ons is tot nu toe ingegaan op het aanbod om dagelijks een uur lang in de hal van de gevangenis op en neer te lopen. Wat voor uitwerking moet dat hebben op de terdoodveroordeelden als wij voor hun cellen heen en weer wandelen. Zij worden niet meer gelucht. Nu en dan wordt een van hun celdeuren geopend. Misschien voor het bezoek van de geestelijk verzorger of van de arts.

5 oktober 1946

Al dagen lang nergens belangstelling voor. Zelfs de boeken liggen onaangeroerd op de tafel. Als ik in deze toestand blijf doordommelen, zal mijn weerstandsvermogen binnen afzienbare tijd bezwijken.

6 oktober 1946

Ik laat me een potlood en nieuw papier geven. Aantekeningen gemaakt. Maar het contact met de buitenwereld blijft beperkt tot enkele regels blokletters op voorgedrukte formulieren.

Vanmiddag merkte ik plotseling heel duidelijk dat het gevoelsvermogen door de gewenning aan het gevangenisleven afstompt. Alleen daarvoor is het echter mogelijk het in deze deprimerende omstandigheden vol te houden. Men zou het paradoxaal zo kunnen formuleren: de vermindering van het gevoelsvermogen versterkt het vermogen om te lijden.

8 oktober 1946

Ik moet mezelf dwingen tot intellectuele activiteit. Omdat er na de beëindiging van het proces ook een einde is gekomen aan de uitdaging daartoe, is mij niets overgebleven dan het meest beperkte en banaalste gebied. Ik concentreer me op de tafel in mijn cel, op het krukje, op de jaarringen in het eikenhout van de deur. Pogingen om deze dingen zo nauwkeurig mogelijk te registreren en voor mijzelf te beschrijven. Een eerste oefening – in wat eigenlijk? Bepaald niet in het schrijven van een boek; een toetsing van het vermogen om te registreren.

9 oktober 1946

Ik zit al meer dan een jaar in de gevangenis, waarvan ik tot nu toe alleen de ijzeren toegangspoort en het cellenblok heb gezien. De buitenmuren met de kleine vensters zijn door het stof en het roet van tientallen jaren vuil geworden. Op de binnenplaats vegeteren een paar perenbomen en tonen dat het leven zich zelfs hier een lange tijd kan handhaven. In de eerste dagen klom ik vaak op mijn stoel en klapte de bovenste helft van het raam naar beneden om een blik op de binnenplaats te kunnen werpen. Maar het kleine hoge venster ligt te diep in de gevangensmuur. De ruiten zijn vervangen door grijs celluloid, omdat men ons de mogelijkheid wil ontnemen om ons met glasscherven de polsen door te snijden. Zelfs als de zon schijnt is de cel somber. Het celluloid zit vol krassen, de contouren van de dingen buiten zijn vaag. Het begint koud te worden; desondanks klap ik vaak het raam naar beneden. De soldaat die op wacht staat heeft last van de koude tocht. Hij eist dat ik onmiddellijk het venster sluit.

10 oktober 1946

Ik sta dag en nacht onafgebroken onder observatie. In elk van de zware eiken celdeuren is op ooghoogte een vierkant gat gezaagd. De tralies voor de opening kunnen opzijgedraaid worden, als het eten naar binnen geschoven moet worden. 's Avonds hangt de soldaat een lamp aan deze tralies, zodat ik kan lezen. Na zeven uur wordt hij opzijgedraaid, de cel blijft de hele nacht zwak verlicht. Sinds het Robert Ley, organisatieleider

van de partij, vóór het begin van het proces is gelukt zich met de afgescheurde zoom van zijn handdoek aan de afvoerpijp van het toilet te wurgen, is een rigoureuze controle ingevoerd.

Een dergelijke cel kende ik tot nu toe alleen uit Amerikaanse films. Nu ben ik er bijna aan gewend. Het vuil op de muren valt mij nauwelijks meer op. Ze moeten jaren geleden groen zijn geweest. Toen was er ook nog elektrisch licht aan het plafond en waren er vaste voorwerpen die tot de inrichting van de cel behoorden, waarvan nu alleen nog de dichtgepleisterde gaten van de houten pluggen zijn te zien. Langs de lange muur staat een brits met een stromatras. Ik gebruik een paar kledingstukken als hoofdkussen, voor de nacht heb ik vier Amerikaanse wollen dekens, maar geen lakens. De muur langs de brits is door mijn vele voorgangers vuil glimmend geworden. Op een wankel kleine tafel staan een waskom en een kartonnen doos met een paar brieven. Ik heb niets te bewaren. Onder het kleine venster lopen een paar verwarmingsbuizen langs de muur; daar droog ik de handdoeken.

De penetrante lucht van een Amerikaans desinfecteringsmiddel achtervolgt me door alle gevangenissen, die ik tot nu toe ben gepasseerd. In het toilet, in het wasgoed, in het water waarmee ik elke morgen de vloer dweil, overal hangt die weeïge, scherpe, medicinale lucht.

11 oktober 1946

Gedurende de wekenlange pauze in het proces, waarin de rechters het eens werden over de vonnissen, heb ik een verslag gemaakt van flarden herinneringen aan de twaalf jaar met Hitler en het via de pastoor aan een vriend in Coburg gestuurd. Het omvat honderd pagina's. 'Ik geloof,' schreef ik zo ongeveer in de begeleidende brief, 'dat ik eerder dan al deze walgelijke burgerlijke revolutionairen karakteristiek ben voor een bepaalde kant van het regime.' Ik heb inderdaad het idee dat de Himmlers, de Bormannen, de Streichers het succes van Hitler bij het Duitse volk niet kunnen verklaren. Het waren veeleer het idealisme en de toewijding van mensen als ik, waardoor Hitler zich gedragen wist. Wij, die werkelijk in de laatste plaats pas aan onszelf dachten, hebben hem mogelijk gemaakt; de misdadigers en misdadige elementen zijn er altijd, zij verklaren niets. In het gehele proces was altijd alleen maar sprake van juridisch aantoonbare fouten. 's Nachts, in mijn zwak verlichte cel, vraag ik mij dikwijls af of mijn eigenlijke schuld niet van heel andere aard is.

Onder de indruk van de bijna ondraaglijke griezelige stilte die mij omgeeft en waarvan de aflossing van de wacht voor de cel de enige tijdmaat is, word ik overvallen door de twijfel of ik in die honderd pagina's een juist beeld heb getekend van Hitler. Bij al de moeite die ik deed om

voor mijzelf te verklaren hoe ik zo lang door hem gefascineerd kon worden, heb ik al te vaak al die kleine innemende trekjes van de gemeenschappelijke autotochten, van de picknicks en de fantasieën over bouwwerken in de herinnering teruggeroepen, zijn charme, zijn vaderlijke bezorgdheid en zijn schijnbare bescheidenheid. Maar intussen heb ik al datgene wat het proces mij zo onvergetelijk duidelijk heeft laten zien, de monsterachtige misdaden en wreedheden, verdrongen. Uiteindelijk is het toch dit alles waardoor Hitler was die hij was.

13 oktober 1946

Een bewaker gaat alle cellen langs. Hij vraagt of wij gebruik willen maken van ons recht op de dagelijkse rondwandeling op de begane grond. De binnenplaats is nog altijd afgesloten. Ik moet eruit, omdat de cel me ondraaglijk begint te deprimeren. Ik vraag hem mij mee te nemen. Ik huiver er echter voor de terdoodveroordeelden te zien. De bewaker houdt me de verchromde handboeien voor, het kost ons enige moeite om aan elkaar geketend de wenteltrap af te dalen. Elke stap op deze ijzeren treden klinkt in de stilte als een donderslag.

In de hal zie ik elf soldaten, die aandachtig in elf cellen staan te staren. Daarin zaten de elf mannen die nog over waren van de leiding van het rijk. De opperbevelhebber van de Wehrmacht, Wilhelm Keitel, die vroeger ongeliefd was en veracht werd, maar die zich tijdens het proces redelijk en waardig opstelde; generaal Alfred Jodl, de naaste medewerker van Keitel, vroeger het type van de intelligente Duitse officier van de generale staf, die, gefascineerd door Hitler, de morele traditie van zijn stand in hoge mate verloochend heeft. Hermann Göring, de hoofdfiguur van het proces, die met grootse allures alle verantwoording op zich nam, om vervolgens sluw en energiek alle schuld van de hand te wijzen; een verkwister en parasiet, die tijdens de gevangenschap zijn persoonlijkheid hervond en toen zo uitgeslapen, intelligent en slagvaardig optrad als nooit meer sinds het begin van het Derde Rijk. Joachim von Ribbentrop, Hitlers minister van Buitenlandse Zaken, wiens arrogantie plaatsgemaakt zou hebben voor een geloof in Christus, dat nu en dan groteske trekken vertoont. Julius Streicher, de Gauleiter van Neurenberg, een van de oudste metgezellen van Hitler, die vanwege zijn seksueel gekleurde antisemitisme en zijn ten hemel schreiende corruptie binnen de partij een buitenstaander was geweest en die tijdens het proces door alle verdachten werd gemeden. Vervolgens Wilhelm Frick, een weinig spraakzame man, die als minister van Binnenlandse Zaken Hitlers resentimenten tot wetten had verheven. Alfred Rosenberg, de verward denkende partijfilosoof, over wie iedereen, met inbegrip van Hitler, glim-

lachend de schouders ophaalde, wiens verdediger tijdens het proces tot ons aller verbazing het bewijs kon leveren dat hij de van haat vervulde vernietigingspolitiek in het oosten als noodlottig had beschouwd, ook al bleef hij Hitler dan toegewijd. Fritz Sauckel, die als zeeman begonnen was, maar was opgeklommen tot Gauleiter van Hitler en voor wie de opdracht om tijdens de oorlog dwangarbeiders uit de bezette gebieden naar Duitsland te transporteren geestelijk en moreel te veel was geweest. Arthur Seyss-Inquart, rijkscommissaris van Hitler voor het bezette Nederland, die negen maanden lang op de verdachtenbank mijn rechterbuurman was; een vriendelijke Oostenrijker, die het hoogste IQ gekregen had van ons allemaal en die gedurende het proces mijn sympathie verwierf, vooral omdat hij geen uitvluchten zocht. Hans Frank, de gouverneur-generaal van Polen, wiens eigen dagboek zijn meedogenloos, bijna beestachtig optreden onthulde, maar die in Neurenberg al zijn vrijwillig bekende misdaden loochende en een gelovige katholiek werd; zijn gave om vurig en fanatiek te geloven heeft hem nooit in de steek gelaten. Gilbert vertelde me kortgeleden, dat hij aan zijn memoires werkt. En als laatste Ernst Kaltenbrunner, de chef van de Gestapo, die tijdens het proces de echtheid van de door hem ondertekende documenten loochende, een lange Oostenrijker met scherpe gelaatstreken, maar met een merkwaardig goedaardig licht in de ogen.

In overeenstemming met de gevangenisregels liggen de meesten van hen op de rug, het hoofd naar de binnenkant van de cel gekeerd en met de handen boven de dekens. Het is een spookachtig gezicht, zoals ze daar allemaal bewegingloos liggen, het maakt de indruk dat ze al zijn opgebaard. Alleen Frank zit aan zijn tafel en is druk aan het schrijven. Hij heeft een natte handdoek om zijn hoofd gewikkeld, om, zoals hij Pflücker vertelde, zijn geest helder te houden. Seyss-Inquart kijkt door de deuropening naar buiten, elke keer als ik voorbijkom glimlacht hij; en elke keer slaat de schrik mij om het hart. Terug in mijn cel besluit ik nooit meer naar beneden te gaan.

14 oktober 1946

Een Amerikaanse bewaker glimlacht naar me, alsof hij zeggen wil: 'Moed houden!' Hij had daar natuurlijk allerminst een bijzondere bedoeling mee, maar ik zal inderdaad veel moed nodig hebben om die twintig jaar door te komen. Maar zal het nog niet veel moeilijker zijn om staande te blijven tegenover de familie en de kinderen? Zal er niet meer moed voor nodig zijn om het hoofd te bieden aan hun vragen, wanneer ze mij nu of later zullen bezoeken en willen weten hoe het zover heeft kunnen komen dat ik deel uitmaakte van een regime dat de hele wereld

vreesde en verachtte? Zij zullen altijd de kinderen van een oorlogsmisdadiger zijn. En de moed van mijn vrouw, als ze tegenover mij zit en niet zal uitspreken wat ik mijzelf verwijt, namelijk dat de afgelopen tien jaar niet haar maar Hitler hebben toebehoord en de twintig die voor ons liggen ook. En ten slotte de moed om met het verleden en mijn aandeel daarin in 't reine te komen. Ik merk hoe moeilijk, hoe onmogelijk het nu eigenlijk al is om zelfs heel simpele en onschuldige belevenissen met Hitler te beschrijven.

Ik werd mij plotseling bewust dat in onze stilte al geruime tijd en vanuit de verte een gehamer doordrong. Een ogenblik lang ergerde ik me erover dat men midden in de nacht reparaties uitvoerde. Maar opeens ging het door me heen: Nu worden de galgen opgericht.¹ Nu en dan meende ik het geluid van een zaag te horen, daarna was het weer even stil. Ten slotte een paar hamerslagen. Ik kreeg merkwaardigerwijze de indruk dat ze elke keer luider waren. Na ongeveer een uur werd het weer volkomen stil. Ik kon op mijn brits liggend de gedachte niet van mij afzetten dat het schavot getimmerd was. Slapeloos.

15 oktober 1946

De hele dag zenuwachtig. De nachtelijke gebeurtenissen hebben me van streek gemaakt. Geen zin aantekeningen te maken.

16 oktober 1946

Ik word op een zeker moment wakker. Ik hoor beneden onverstaanbare woorden. Daarna stilte en dan ineens het afroepen van een naam: 'Ribbentrop!' Er wordt een celdeur geopend, geroezemoes, geschuifel van laarzen en weergalmende stappen die zich langzaam verwijderen. Ik krijg nauwelijks lucht, zit nu recht op mijn brits, ik hoor mijn hart luid kloppen en word me tegelijkertijd bewust dat mijn handen ijskoud zijn. De voetstappen komen alweer terug, de volgende naam is: 'Keitel!' Weer gaat er een celdeur open, weer geroezemoes en weer sterft de nagalm van de voetstappen weg. De ene naam na de andere wordt afgeroepen. Met enkelen was ik door gemeenschappelijke arbeid en wederzijds respect verbonden, enkelen stonden ver van mij af, zij hadden nauwelijks mijn weg gekruist. Degenen voor wie ik bang ben geweest, in de eerste plaats Bormann, vervolgens Himmler, ontbraken, ook Goebbels en Göring waren er niet bij. Enkelen heb ik veracht. Weer voetstappen: 'Streicher!' Er volgt een luide, opgewonden verklaring. Vanaf onze galerij wordt geroepen: 'Bravo, Streicher!' Naar de stem te oordelen is het Hess. Beneden gaat het afroepen van de namen verder. Ik kan niet schatten hoelang het duurt; het kunnen uren zijn. Ik zit met gevouwen handen.